

Kazakistan, Kızılorda İli Şiyeli İlçesinde Bulunan Okşı Ata Türbesi

Gulbanu KOSHENOVA**

Yerlan ZHIYENBAYEV**

Öz

Kazakistan'da günümüzde Türk- İslam dönemine ait birçok eser bulunmaktadır. Okşı Ata Türbesi, Kızılorda İli Şiyeli İlçesine bağlı Baigekum köyünün türbe ile aynı ismi taşıyan mezarlıkta bulunmaktadır. Türbenin tarihlendirmesi konusunda araştırmacılar arasında iki farklı görüş vardır. Türbenin inşa tarihini destekleyecek ne bir kitabesi, ne de bir arşiv belgesi mevcuttur. Bu sebeple türbenin tarihlendirmesi konusunda analogik yöntemlerle aynı dönem plan ve malzeme yönünden benzer örneklerle kıyaslama yoluna gidilmiştir.

Kazakistan Cumhuriyeti Tarih ve Kültür Anıtlar Kurulu tarafından hazırlanan Okşı Ata Türbesinin tescil kaydı belgesinde yapının 11.yy. sonu 12. Yy. başı olarak tarihlendirilmesi yapılmıştır. Bu fikirlerini destekleyecek plan, malzeme ve örtü sistemi bakımından Okşı Ata Türbesi ile benzerlikleri olan hemen yakınındaki Asan Ata Türbesini ve yakın çevredeki benzer türbe örnekleri gösterilerek mantıki ve bilimsel bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır.

Türbenin tarihlendirilmesi ile ilgili ikinci görüş ise, "Kazrestavratsya" Onarım Merkezinde Okşı Ata Türbesine ait onarım dosyasındaki bilgilere istinaden Türbenin tarihlendirilmesi 16. Yüzyıl olarak yapılmıştır. Bu tarihlendirmenin neye göre yapıldığı hususunda hiçbir gerekçe ve bilgi verilmemiştir. Bildirimizde, Okşı Ata Türbesinin tarihlendirilmesi hususunda iki farklı görüşe yer verilerek tarafımızdan bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Kazakistan'da erken ortaçağ dönemi kare planlı türbe mimarisi örnekleri olarak değerlendirilmektedir. Bu bildirimizde Okşı Ata Türbesi ile ilgili yaptığımız literatür ve arşiv çalışmaları ışığında, türbenin inşa tarihi, mimari tanımı, süsleme özellikleri anlatılarak çizim ve fotoğraflarla desteklenmiştir.

İncelediğimiz türbenin gerek Orta Asya'da Kızılorda'da Hasan Ata (11.yy - 12.yy.) vd benzer türbe örnekleri ile gerekse Anadolu'da Konya'daki Evhadüddin Kirmani (13.yy.ortası), Hoca Cihan (13.yy.) gibi türbeler ile plan ve örtü sistemleri açısından karşılaştırması ve değerlendirmesi yapılarak Türk sanatındaki yeri ve önemi anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Orta Asya, Türk-İslam Sanatı, Türbe Mimarisi, Okşı Ata Türbesi, Kızılorda.

* Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi, Beşeri Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Türkistan /Kazakistan
kgulbanu@gmail.com

** Ahmet Yesevi Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türk Filoloji Bölümü, Türkistan/Kazakistan
yerlan.zhiyenbayev@ayu.edu.kz

Mausoleum Of Okshy Ata To The Village Of Shieli, Kyzylorda Region, Kazakhstan

Gulbanu KOSHENOVA**

Yerlan ZHIYENBAYEV**

ABSTRACT

Today in Kazakhstan there are many archaeological works related to the Turkish-Islamic period. The grave of Okshy Ata is located in the cemetery with the same name as the tomb of the village of Baigekum is located in the Kyzylorda region of Shieli. There are two different opinions among the researchers on the history of the turbine. To support the history of the Turban building, there is neither a book nor an archive document. For this reason, the analogy of the history of the turban was compared with similar examples from the point of view of the plan and materials for the same period.

To execute the registration document, prepared by the Council of Historical and Cultural Monuments of the Republic of Kazakhstan 11.yy. the end of the 12th century. He was dated as a chapter. To support these ideas, Asan Ata's tomb, who is similar to Okshy Ata's tomb, from the point of view of the material and encompassing system, was placed at a logical and scientific level, showing examples of such tombs in the nearby area.

The second opinion on the dated history of the turban is dated back to the 16th century on behalf of the turbine in the name of the restoration archive of the Oshy terms at the repair center "Kazrestavratsya". There was no justification or information on what should be done in accordance with this date. In our Notice, two different opinions will be given regarding the dated history of Okshy Ata's tomb, and the assessment will be made by us. Kazakhstan is considered a model of the architecture of the medieval grave in the early Middle Ages. In this declaration, in the light of the literature and archival research that we have done about Okshy Ata's tomb, the date of the creation of Tomb, a description of architecture, decorative features, drawings and photographs was given.

In the case of Hasan Ata (11th century - 12th century) and similar examples of tombs in Kyzylorda in Central Asia, Evhaduddin Kirmani (13th century) in Konya, Hoka-Chian (13th century) will be discussed and evaluated in terms of plans and coverage systems, and the place and significance of Turkish art will be explained.

Keywords: Kazakhstan, Central Asia, Turkish-Islamic art, a Monument to the Mazar, Okshy Ata's tomb, Kyzylorda.

* Ahmet Yesevi Turk-Kazakh University, Faculty of Humanities, Department of History, Turkestan / Kazakhstan
kgulbanu@gmail.com

** Ahmet Yesevi University, Faculty of Philology, Department of Turkish Philology, Turkestan / Kazakhstan
yerlan.zhiyenbayev@ayu.edu.kz

GİRİŞ

Orta Asya'da eski çağlardan başlayıp günümüze kadar yaşamış çeşitli medeniyetlere ait kültür varlıklarının olduğunu yakın dönemlerde yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında elde edilen verilerden öğrenmekteyiz. Geçmişten günümüze kadar değişik dönemlere ait medeniyetlerin kültür mirasını içinde barındıran coğrafyada yer alan Kazakistan zengin bir tarihi geçmişe sahiptir¹. Özellikle ortaçağ dönemine ait kale - şehir yapıları ortaya çıkmıştır. Yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkan bulgular Türk-İslam öncesi ve sonrası dönemlere ait olması ve Orta Asya coğrafyasının tüm Türklerin ata yurdu olması sebebiyle büyük bir önem taşımaktadır.

Kazakistan'ın bozkır iklime sahip olması ve bölgede yaşanan tarihi süreçten dolayı eserlerden bir kısmı yıkılmış, bir kısmı harabe durumda, bir kısmı da bakımsızlıktan yok olma tehlikesi altındadır. Bizim bu bildiride ele aldığımız Okşı Ata Türbesi, tarihi kaynaklarda Seyhun veya Sırderya olarak adı geçen bölgede bulunmaktadır. Bahsi geçen coğrafya Oğuzların Anadolu'ya göç etmeden önce yurt edindikleri bölge olarak bilinmektedir (Kara, 2013: 99-102). Okşı Ata Türbesi, Kazakistan'ın Kızılorda İline bağlı Şiyeli İlçesinde Baygekum köyüne 5 km. mesafede yer almaktadır (Resim: 1).

Bilindiği üzere Orta Asya'da yaşayan eski Türkler ölümlerini kurganlarda gömüyorlardı. Kurgan, çevresi korunak haline getirilmiş yerin üstündeki oda ve altında bir mezarı olan yapı olduğu bilinmektedir². Daha sonra Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra kurgan yapma geleneği yeni şekil alarak mezar üzerinde bir türbe olarak inşa edilmeye başlamıştır. İslam anlayışıyla örtüşmemesine rağmen Türkler mezar inşa etme geleneğini devam ettirdiğini görmekteyiz. İran Samarra'da 862 tarihlerinde El- Muntasır adına annesi tarafından inşa edilmiş olan Kübbetü's Süleybiye'dir. Bu yapı Türk-İslam Mimarisinde ilk türbe olarak kabul görülmektedir (Önkal, 1996: 3-4). Bundan sonraki tarihlerde Orta Asya'da ilk bilinen türbe ise Özbekistan'ın Buhara'daki İsmail Samani Türbesidir³. Kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülen yapınının 10.yy.başlarında inşa edildiği kabul edilmektedir. Ardından Tim'de Arap Ata (978) ve Kazakistan'daki Karahanlı dönemine tarihlendirilen Babacı Hatun ve Ayşe Bibi Türbeleridir⁴. Orta Asya'da yukarıda saydığımız türbe örneklerin tamamı kare planlı ve kubbe veya külahla örtülü oldukları görülmektedir.

Bu çalışmamızda konu olan Okşı Ata Türbesi de kare planlı ve kubbe ile örtülü olması bakımından ilk türbe mimarisi örnekleri ile benzerlik göstermektedir. Okşı Ata'nın şahsiyeti hakkında sadece günümüze kadar kuşaktan kuşağa gelebilmiş rivayetler vardır. Bu rivayetlere göre Okşı Ata savaş için en iyi ok hazırlayan kişi olarak da bahsedilmektedir. Kazakçada Okşı kelimesi iyi ok ustası anlamına gelen "Okçu" kelimesi karşılığında kullanılmaktadır. Bazı kaynaklarda Okşı Ata'nın asıl ismi Kögentüp diye de geçmektedir. Okşı Ata Türbesi, Oğuz döneminde tahminen IX-X. veya IX-XI. asırlarda inşa edildiği ifade edilmektedir (Konıratbayev, 1996: 121; Jontayeva, 2005: 57).

¹ Geniş bilgi için bkzn: Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, çeviren Avdulvahap Kara, Selenge yayınları, İstanbul 2013

² Geniş bilgi için bkzn: Y.Çoruhlu "Erken Devir Türk Sanatı", Kabcacı Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul 2007, s.75-87

³ Orta Asya coğrafyasında ilk türbe mimarisi örneği olarak kabul edilen İsmail Samani türbesinin inşa tarihini Türkiye yayınlarının genelinde 10.yy. başları veya 907 gibi tarihler geçmektedir. Son dönemlerde yayınlanmış Ş. Kamoliddin, "İsmoil İbn Ahmad as- Somonii", Özbek Davlatçılığı Tarihidan (IX-X Asırlar), Taşkent, 2017, s. 46-56: Adlı eserinde yazar Buharalı Tarihçi M. Saidjanova'nın bilgilerine istinaden H.976M/ 1568-1569 tarihli farsça yazılmış "İsmail Samani Vakıfnamesi"nin ikinci nüshasında, İsmail Samani H.254/M. 868 tarihinde babası Emir Ahmad İbn Asad'ın kabri üzerine türbe yaptırdığı hakkında bilgi geçmektedir. İsmail Samani'nin babası H.250/M. 864-865 tarihinde vefat ettiğini belirtmiştir. Bu bilgilerden yola çıkarak 1927'de türbede yapılan kazı sonucunda iki adet ağaç sanduka bulunmuş ve doğu cephesindeki sandukanın İsmail Samani'ye ait olabileceği tahmin edilmektedir.

⁴ Geniş bilgi için bkz. O. Aslanapa "Türk Sanatı- I, (Beşinci baskı) İstanbul, 2016, s.24; M. Cezar, Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, (Birinci baskı), İstanbul, 1977, s. 114-115; Bubur, R., Kazakistan, Cambul'da Ayşe Bibi Türbesi, Sanat Tarihi Dergisi, 14(1)4, 2005; Çoruhlu, Y., Kazakistan/ Taraz yakınında Ayşe Bibi Türbesi, X.Ortaçağ- Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Prof. Dr. H. ÖRCÜN BARIŞTA'YA ARMAĞAN (3-6 Mayıs 2006), Ankara, 2009; Çeşmeli, İ., Antik Çağdan XIII.Yüzyıla kadar Orta Asya ve Karahanlı Dönemi Mimarisi, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

Resim-1: Kazakistan Haritası.

OKŞI ATA TÜRBESİ

Kazakistan haritasında kırmızı daire ile işaret ettiğimiz bölge Kızılorda İli'dir (Resim-1). Kızılorda İli, Sırderya Nehrinin çıktığı Güney Kazakistan'dan Aral Gölüne dükülünceye kadar olan bölgeyi kapsamaktadır. Okşı Ata Türbesi, Kızılorda İli'ne bağlı Şiyeli ilçesinde Okşı Ata Mezarlığı içerisinde yer almaktadır.

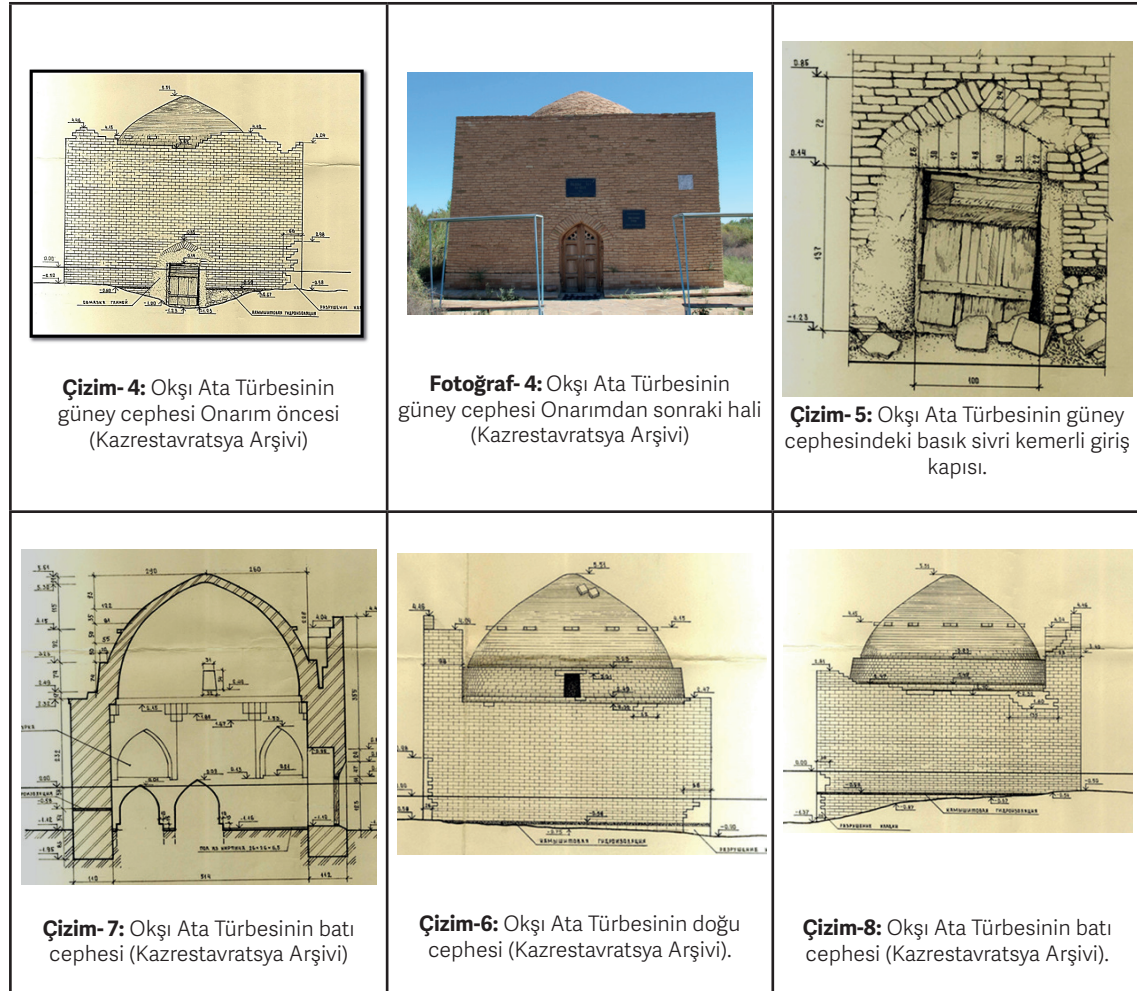
PLAN VE ÜST ÖRTÜ: Yapı kare plana sahiptir. Yapının dıştan plan ölçümleri 7.4x7.6 m'dir. Türbenin kare beden duvarından tromplarla içten sekizgen dıştan ise dairesel biçimli kasağa geçilmektedir. Dıştan dairesel biçimli kasağın üzerine sivri bir kubbe oturtulmuştur. Kubbenin yüksekliği yaklaşık 6.5 m'dir. Kubbenin dış yüzeyinde tuğladan üçgen şeklinde dışa taşkın tek sıra halinde dış dolaşmaktadır. Türbenin ön cephesindeki giriş güney batısında bulunmaktadır. Kalkan duvar tarzında beden duvarından daha yüksek tutulan ön cephesinin orta ekseninde sivri kemerli bir giriş kapısı vardır. Türbe girişinde doğu batı yönünde uzanan öndeki lahit büyük, arkadaki lahit daha küçük boyutlardadır. Türbe içinde iki lahit veya sanduka barındırmaktadır (Çizim: 1-3; Fotoğraf: 1-3).

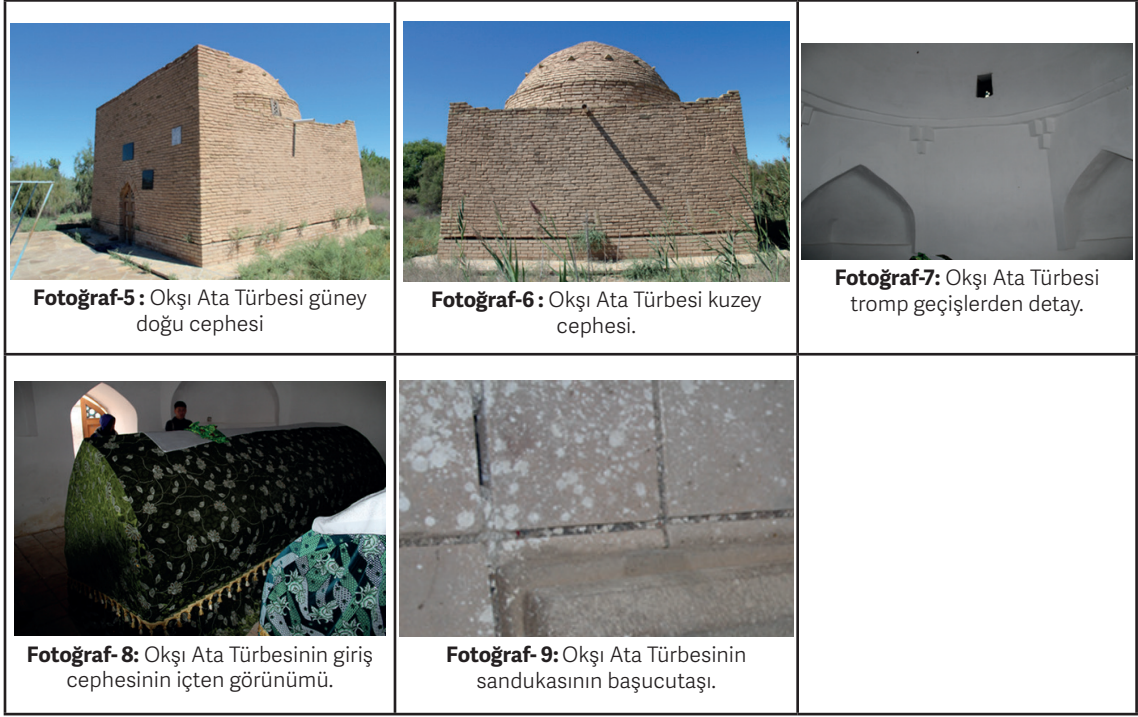
<p>Çizim- 1: Okşı Ata Türbesi planı (Kazrestavratsya Arşivi)</p>	<p>Fotoğraf-1: Okşı Ata Türbesinin güney batı cephesi.</p>	<p>Çizim- 2: Okşı Ata Türbesi kubbenin içten sekizgen kasağının görünümü (Kazrestavratsya Arşivi).</p>
<p>Fotoğraf- 2: Okşı Ata Türbesinin içten sekizgen kasağın görünümü.</p>	<p>Çizim- 3: Okşı Ata Türbesinin kubbenin dıştan dairesel kasağın görünümü (Kazrestavratsya Arşivi).</p>	<p>Fotoğraf-3: Okşı Ata Türbesinin dairesel kasağın dıştan görünümü.</p>

CEPHE: Türbe, kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülüdür. Yapının güney (ön cephesi) cephesi hariç diğer üç cephesi de düz bırakılmıştır. Türbenin batı, doğu ve kuzey cephelerinin beden duvarlarının yüksekliği yaklaşık 3.4 m.dir. Türbenin ön cephesi güney tarafındadır. Güney cephesi beden duvarından daha yüksek tutulmuş ve kalkan duvar tarzındadır. Dikdörtgen şeklinde düz olan ön cephesinin yüksekliği yaklaşık 4.8, genişliği ise 7.4 m.dir. Bu cephenin orta ekseninde sivri kemerli bir giriş kapısı vardır. Giriş kapısının yüksekliği yaklaşık 1.9, genişliği ise 1.2 m.dir. Giriş kapısının sivri kemerli yüzeyleri tuğlaların dikey örülmesiyle sınırlandırılmıştır.

Bu düzenleme de cepheye hareketlilik kazandırmıştır. Günümüzde türbenin giriş kapısı ahşaptan yapılmış ve iki kanatlıdır. Bu kapıdan türbenin içerisine geçilmektedir. Türbenin kubbesi, içten sekizgen dıştan dairesel bir kasağa oturmaktadır. Türbede 2 adet lahit bulunmaktadır. Tuğladan yapılmış bu lahitlerin her birinin başında yere yatırılmış üçgen şekilli mezar taşına benzer başucu taşları vardır. Bu taşların üzerinde yazı yoktur sadece silik bir motif izleri görülmektedir.

Türbenin kare temel duvarlarının iç kısmından sekizgen kubbe kasağının her köşesinde dış taşkın köselikler mevcuttur. Bu sekizgen köselikler dairesel bir silme ile çevrelenmektedir. Duvarların dört yüzeyinde sivri kemerli nişler vardır. Kubbeğe geçiş ise tromplarla sağlanmıştır. İçten ve dıştan dairesel biçimli kasağın üzerine sivri bir kubbe oturtulmuştur. Kubbe kasağının doğu cephesinde bir adet dikdörtgen biçimli aydınlatma açıklığı bulunur. Bu aydınlatma açıklığı dıştan delikli ahşap pencerelidir. Kubbenin kasnaktan devam eden tuğla örgüsünün orta ekseninde tuğlaların çıkıntılı olarak belli aralıklarla yerleştirilmiş üçgen şeklinde bir düzenleme vardır. Bu dışı üçgen çıkıntılarının hangi amaçla yapıldığı bilinmemektedir. İç cephenin tamamı kireç sıvalıdır. Türbenin iç bölüm zemini kare biçimli tuğla döşemelidir (Çizim: 4-8; Fotoğraf: 4-9).

MALZEME: Türbe tamamen tuğladan inşa edilmiştir. İnşa malzemesinde kullanılan tuğlaların ölçümleri 26x26x 6.5 ve 34x23x6 cm'dir. Türbenin beden duvar kalınlığı yaklaşık 1.2 m'dir. Bununla birlikte Yapının su basman kısmında yapının depreme dayanaklığını artırmak amaçlı yaklaşık 5 cm. kalınlıkta kamaştan hatıl kullanılmıştır. Tuğla arasındaki derzler çamurlu harçtır (Fotoğraf: 10-11).

SÜSLEME ÖZELLİKLERİ: Yapının içten kubbe sekizgen kasnak eteğinin her köşesinde mukarnasa benzer tuğladan dişler yer almaktadır. Kubbenin dış yüzeyinde ise üst kısmında tuğlaan üçgen şekilli tahminen tamir için kullanılmak üzere dişli çıkıntı kuşağı dolaşmaktadır. Bu özelliklerin dışında yapıda başka süsleme yoktur.

GEÇİRDİĞİ ONARIMLAR: Türbe, 22.09.1981 tarihinde tarihi eser olarak tescilli yapılmıştır. Yapının 1986 yılında “Kazrestavratsya” ekibi tarafından Bilimsel onarım projesi hazırlanmış ve 1989 yılında onarım çalışması gerçekleştirilmiştir. Onarımda yer yer dökülen tuğlaların yerine “Türkistan Tuğlası” olarak adlandırılan daha küçük boyuttaki tuğlalar kullanılmıştır⁵. Yapının zemin duvarının dışı yeni tuğlalarla yeniden kaplanmıştır. Günümüzde de çevre halkı tarafından bakım yapılmaktadır.

TARİHLENDİRME: Yapının tescil belgesinde ve diğer çalışmalarda da türbenin 11.yy. sonu veya 12. yy. başında inşa edildiğini ileri sürülmektedir⁶. Bu tarihlendirmeyi yaparken analojik bir çalışma ile desteklenmiştir. Okşı Ata Türbesini plan, malzeme ve örtü sistemi bakımından hemen yakınındaki Asan Ata Türbesini ve yakın çevredeki benzer türbe örnekleri gösterilerek mantıki ve bilimsel bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır.

Türbenin tarihlendirilmesi ile ilgili diğer görüş ise, “Kazrestavratsya” Onarım Merkezinde Okşı Ata Türbesine ait onarım dosyasında ve tescil kaydında yapının inşa tarihi 16. yüzyıl olarak gösterilmiştir. Bu tarihlendirmenin neye göre yapıldığı hususunda hiçbir gerekçe ve bilgi verilmemiştir. Muhtemelen yapının şekline bakarak tahmini bir tarihlendirme yapılmıştır⁷.

KARŞILAŞTIRMA VE SONUÇ

Okşı Ata Türbesinin inşa kitabesi veya yazılı herhangi bir belgesi bulunmadığından araştırmacılar yapının tarihlendirmesi konusunda iki farklı görüş üzerine yoğunlaşmışlardır. Birinci görüşe göre türbe 11.yüzyılın sonu ile 12.yüzyılınbaşı olarak tarihlendirilmektedir. Buna gerekçe olarak Okşı Ata Türbesinin hemen yakınında Asan Ata Türbesini (11. yy. sonu-12.yy.başı)⁸ göstermiştir. Diğer görüşteki tarihlendirme ise hiçbir yorum yapılmadan türbenin 15-16. yy. inşa edildiğini belirtmiştir. Türbe hakkındaki mevcut bilgilerin çoğu Oğuz -Kıpçak döneminde inşa edildiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte yapının depreme dayanaklığını arttırmak amaçlı hatıl olarak kamış kullanılması bölgede nadir karşılaşılan bir inşa teknik özelliğidir. Okşı Ata Türbesinin tarihlendirilmesinde araştırmacılar ortak bir görüşe varamamışlardır. Bizde bu çalışmamızda Orta Asya (Kazakistan) ile Anadolu’daki türbe örnekleri ile analojik çalışmasını yaparak türbenin tarihlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Yaptığımız karşılaştırma örnekleri ile Okşı Ata Türbesinin 11.yy. sonu-12.yy.başında inşa edilmiş olduğu tarihlendirme fikrini elimizdeki bulgular destekler mahiyettedir (Resim: 2).

⁵ Ministerstvo Kultury Kazahskoi SSR, proekto- Konstruktorkii Institut “Kazproektrestavrasya”, Naučno-Proektnaya Dokumentatsiya, Mavzoley Okşı Ata, 2. Cilt, 8-389 numaralı dosya, s. 12. (Okşı Ata Türbesinin Bilimsel-Onarım Projesi “Kazresatvrasya Arşivi”), Almatı, 1988

⁶ Okşı Ata Türbesinin tescil belgesi; T.Koniratbayev, Ertegedi Eskertkişter: Sır Boyının tarihi men madeniet, Almatı, 1996, Öner, s.121; E.M. Baytenov, Memorial’noe Zödçestvo Kazahstana: Evolyusiya İ Problemi Formoobrazovaniya, Nİİ Teorii Arhitekturi İ Gradostroitelstva, Rossiiskaya Akademiya Arhitekturi İ Stroitel’nih Nauk, Moskva, 2004,(Yayınlanmamış Doktora Tezi) s. 126, 131. Özellikle E.M. Baytenov’un çalışmasında Hoca Ahmed Yesevi ile çağdaş dönemde yaşadığını ve türbenin geçişlerinde sivri kemerli trompların kullanılması 11.yy. Orta Asya türbelerinin özelliği olduğunu vurgulamıştır. Baytenov, Okşı Ata Türbesinin Orta Asya’nın Moğol İstilasını öncesinde inşa edilmiştir diye yorumda bulunmuştur. Okşı Ata Türbesinin hemen yakınında yer alan Asan Ata ve Merkez Kazakistan’da bulunan Alaşa Han türbelerinin de Moğol İstilasını öncesine ait olduğunu belirtmiştir.

⁷ Ministerstvo Kultury Kazahskoi SSR, proekto- Konstruktorkii Institut “Kazproektrestavrasya”, Naučno-Proektnaya Dokumentatsiya, Mavzoley Okşı Ata, 2. Cilt, 8-389 numaralı dosya, s. 8. (Okşı Ata Türbesinin Bilimsel-Onarım Projesi “Kazresatvrasya Arşivi”), Almatı, 1988.

⁸ Okşı Ata Türbesiyle aynı mezarlıkta ve hemen yakınında bulunan Asan Ata Türbesinin tescil kaydı belgesinde ve 16.yy. da inşa edildiğini belirtmiştir. Ancak araştırmacı E.M. Baytenov, (Memorial’noe Zödçestvo Kazahstana: Evolyusiya İ Problemi Formoobrazovaniya, Nİİ Teorii Arhitekturi İ Gradostroitelstva, Rossiiskaya Akademiya Arhitekturi İ Stroitel’nih Nauk, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Moskva, 2004, s. 126;131; Adı geçen tez çalışmasında yapının Okşı Ata türbesiyle yakın tarihlere inşa edilmiş olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte ünlü tasavvufçu Hoca Ahmet Yesevi ile çağdaş zamanda yaşadığından da bahsetmektedir.

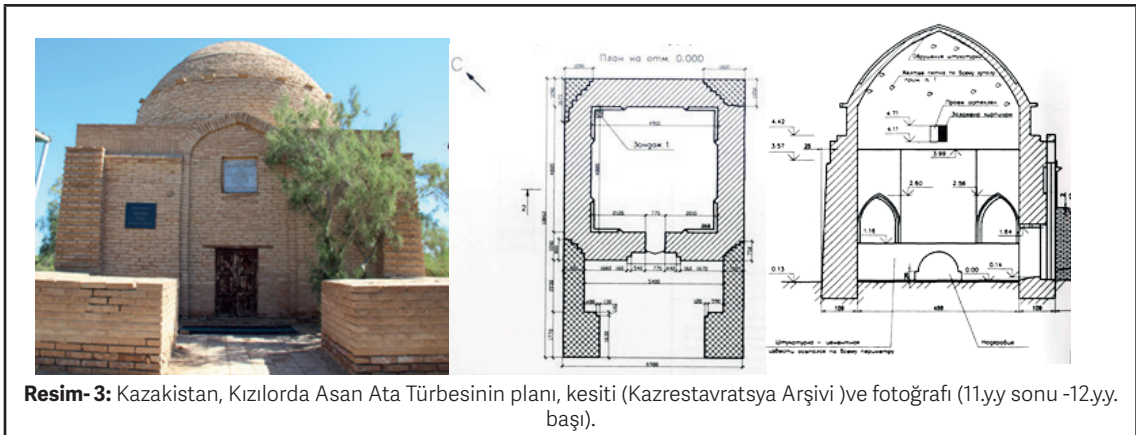
Resim-2: Okşı Ata Türbesinin planı, kesiti (Kazrestavratsya Arşivi) ve fotoğrafı (11.yy sonu - 12.yy.başı)

Kazakistan, Kızılorda Asan Ata Türbesi ⁹ ile Anadolu'da karşılaştırma örneklerimiz 13 yy. da ¹⁰ Konya'da inşa edilen Evhadüddin Kirmani (13.yy.ortası) (Önkal, 2015, 238) ve Hoca Cihan (13. yy.sonu) (Önkal, 2015, 241) türbeleri oluşturmaktadır.

Kızılorda'da Asan Ata Türbesi ¹¹ ve Okşı Ata Türbesi, gerek plan ve malzeme, gerekse kubbe örtüsü bakımından ortak özellikleri taşımaktadır. Ancak Okşı Ata Türbesinin plan ölçümleri Asana Ata Türbesine göre daha küçüktür. Bununla birlikte iki türbenin kubbe geçişlerinde tromplar kullanılması, kasnakların içten sekizgen ve dıştan dairesel olması, kubbelerinin dış cephesinde bir sıra halinde tuğladan dişlerin dolaşması gibi benzer özellikleri sayabiliriz. İki türbenin de kasnaklarında aydınlatma ve havalandırma için kullanılan kare biçimli açıklıklar vardır. Okşı Ata Türbesinin kubbe geçişleri daha yüksek seviyeden başlamışken, Asan Ata Türbesinin ise daha alçak tutulmuştur. Okşı Ata Türbesinin içten sekizgen kasnak eteklerinin her bir köşesinde tuğladan dişler varken, Asan Ata türbesinde düz bırakılmıştır. Okşı Ata Türbesinin kubbe yüksekliği Asan Ata Türbesine nazaran daha alçak seviyede tutulmuştur. Okşı Ata Türbesinin giriş kapısı içten ve dıştan basık sivri kemerli iken, Asan Ata Türbesinin ise içten ve dıştan dikdörtgendir. Okşı Ata Türbesinin ön cephesi düz kalkan duvarlı yapılmışken, Asan Ata Türbesinin ön cephesindeki giriş kapısı üzerinde yüksek seviyede hafif dışa taşkın bir sivri kemerli alınlık bulunmaktadır. Okşı Ata Türbesi ile Asan Ata Türbesinin inşasında kullanılan tuğla boyutlarında farklılıklar vardır (Resim: 3).

KARŞILAŞTIRMA ÖRNEĞİ – 1.

Resim-3: Kazakistan, Kızılorda Asan Ata Türbesinin planı, kesiti (Kazrestavratsya Arşivi) ve fotoğrafı (11.yy sonu -12.yy. başı).

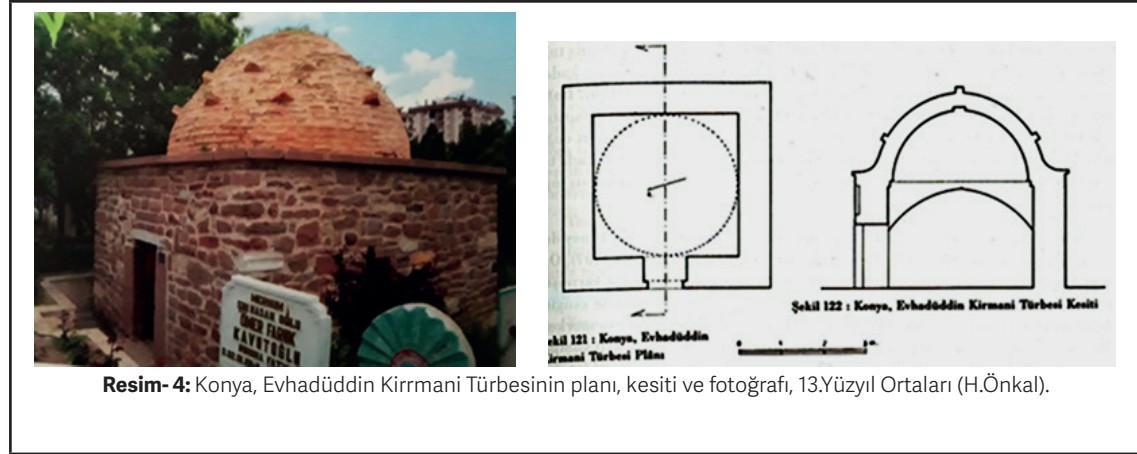
⁹ Ministerstvo Kulturi, informasii i sporta Respubliki Kazahstan, Naučno-İssledovatelskii i proektniy institut pamyatnikov material'noi kulturi, Naučno- proektnaya dokumentatsya Mavzolyeya "Asan- Ata", Almatı 2004, Albom-3, 498/04.

¹⁰ Okşı Ata Türbesiyle karşılaştırma örnekleri olarak seçtiğimiz Konya'daki Selçuklu Dönemi türbelerinin inşa kitabeleri günümüze ulaşmamıştır. Yapıları inceleyen araştırmacılar tahminen tarihlendirme yoluna gitmişlerdir.

¹¹ Ministerstvo Kulturi, informasii i sporta Respubliki Kazahstan, Naučno-İssledovatelskii i proektniy institut pamyatnikov material'noi kulturi, Naučno- proektnaya dokumentatsya Mavzolyeya "Asan- Ata", Almatı 2004, Albom-3, 498/04.

Anadolu coğrafyasından ilk, karşılaştırmada ise ikinci örneğimiz Konya, Evhadüddin Kirmani Türbesidir(13.y.y.ortası) (Önkal, 2015, 237-238). Okşî Ata ve Evhadüddin Kirmani Türbeleri kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülü olması bakımından ortak özelliklere sahiptir. Ancak Okşî Ata Türbesinin plan boyutu Evhadüddin Kirmani Türbesine göre daha büyüktür. Okşî Ata ve Evhadüddin Kirmani Türbelerinin cephelerinde hiçbir pencere açıklıklarının bulunmaması da bir benzerlik olarak görülmektedir. Okşî Ata Türbesinin kubbe geçişlerinde tromp kullanmışken, Evhadüddin Kirmani Türbesinde ise pandantif kullanılmış olması yönünden farklıdır. Okşî Ata Türbesi'nin kubbesinin üzerinde tuğladan tek sıra dış dolaşırken, Evhadüddin Kirmani Türbesinde ise ikişer tuğlalardan oluşan üçgen şeklinde iki sıra halinde dış dolaşmaktadır. Okşî Ata Türbesinin inşa malzemesinin tamamında tuğla kullanılmışken, Evhadüddin Kirmani Türbesinde ise sadece kubbe kısmında tuğlanın kullanılması bakımından farklılık göstermektedir (Resim: 4).

KARŞILAŞTIRMA ÖRNEĞİ – 2.

Okşî Ata Türbesiyle ikinci karşılaştırma örneğimiz Selçuklu Türbelerinde az görülen tarzda inşa edilen Konya'daki Hoca Cihan Türbesidir (13.yy.) (Önkal, 2015, 238-241). Okşî Ata Türbesiyle kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülü olması yönünden Hoca Cihan Türbesiyle ortak özellikleri taşımaktadır. Bununla birlikte iki türbenin kubbe geçişlerinde trompların kullanılması açısından benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte dıştan kubbesinin üzerinde bir sıra halinde dış dolaşması ve girişlerin basık sivri kemerli olması da benzer özellikleridir. Okşî Ata ve Hoca Cihan Türbelerinin inşa malzemeleri tamamen tuğladır. Ancak Hoca Cihan Türbesinin iki katlı olması ve dıştan kubbe kasnaklarının köşeleri prizma şeklinde pahlanmış olarak yapılması açısından Okşî Ata Türbesinden ayrılmaktadır. Okşî Ata Türbesinin ön giriş cephesi düz duvar örgülü iken, Hoca Cihan türbesi ise dikdörtgen panolu ve balıksırtına benzer süslemeli olarak yapılması açısından da farklıdır. Okşî Ata Türbesinde pencere açıklığı yokken, Hoca Cihan Türbesinde ise aksine giriş cephesi hariç diğer üç cephesinde altta sivri kemerli ikişer, üstte ise birer adet dikdörtgen pencere açıklıkları bulunmaktadır. Yukarıda saydığımız hususlar yönünden Hoca Cihan Türbesi, Okşî Ata Türbesinden farklı özelliklere sahiptir (Resim: 5).

KARŞILAŞTIRMA ÖRNEĞİ – 3.

Sonuç olarak, karşılaştırma örnekleri olarak aldığımız türbelerin dışında Konya'da 12-13 yy. da inşa edilen yapılara bakıldığında, Orta Asya yapıları ile birçok yönden benzer özelliklerini görmek mümkündür. Bu dönem yapılarda kullanılan malzemenin tuğla olmasıdır. Bilindiği üzere Orta Asya'nın bozkır iklimine en dayanıklı ve asırlarca bozulmadan günümüze gelebilmiş eserlerin inşa malzemesi tuğladır.

Okşu Ata Türbesinin, Kazakistan'daki karşılaştırma örneğimiz olan Asan Ata türbesinden daha önce inşa edildiğini düşünmekteyiz. Çünkü Okşu Ata Türbesinin inşa malzemesinde kullanılan tuğla boyutları daha büyüktür. Bizim fikrimize göre Okşu Ata Türbesi 11.yy. sonu - 12.yy. başlarında inşa edilerek, Moğol İstilasından sonraki dönemlerde yeniden onarılmış olmalıdır. Bu sebeple araştırmacıların bazıları 16.yy. olarak tarihlendirmeye çalışmıştır. Anadolu'daki karşılaştırma örneklerinin inşa kitabeleri olmadıkları için araştırmacılar 13.yy. a tarihlendirmişlerdir. Bizim tahminimize göre, Okşu Ata türbesi 11.yy. sonu - 12.yy. başlarında inşa edilmiş ve 13.yy. da Orta Asya'dan Anadolu coğrafyasındaki ilk Selçuklu türbe mimarisine, yerel mimariyle sentezlenerek ve malzeme değiştirerek örnek olmuştur. Coğrafyalar değişmesine rağmen kare planlı, üzeri kubbeli ve kubbe üzerinde tamir için dolaşan tuğla dış sırasını yapma geleneğini devam ettirmiştir.

KAYNAK

Aslanapa O. Türk Sanatı- I, (5. baskı) İstanbul, 2016.

Baytenov, E.M. Memorial'noe Zochestvo Kazahstana: Evolyusiyā Ī Problemı Formoobrazovaniya, NĪĪ Teorii Arhitekturi Ī Gradostroitelstva, Rossiiskaya Akademiya Arhitekturi Ī Stroitel'nih Nauk, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Moskova, 2004.

Bubur, R. Kazakistan, Cambul'da Ayşe Bibi Türbesi, Sanat Tarihi Dergisi, 14 (1) 4, 2005.

Cezar, M. Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, (1. baskı), İstanbul, 1977.

Çeşmeli, İ. Antik Çağdan XIII.Yüzyıla kadar Orta Asya ve Karahanlı Dönemi Mimarisine, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

Çoruhlu, Y. Kazakistan/ Taraz yakınında Ayşe Bibi Türbesi, X.Ortaçağ- Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Prof. Dr. H. ÖRCÜN BARIŞTAYA ARMAĞAN (3-6 Mayıs 2006), Ankara, 2009

Çoruhlu, Y. Erken Devir Türk Sanatı, Kabcacı Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul 2007.

Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar; Türkçeye aktaran: Avdulvahap Kara, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

Jontayeva, A. Sır Elinin Madeni Muraları, Kızılorda, 2005.

Konratbayev, T. Ertedegi Eskertkişter: Sır Boyunun Tarihi Men Madenieti, Almatı, 1996.

Ministerstvo Kulturi Kazahskoi SSR, proekto- Konstruktorkii Īnstitut "Kazproektrestavratsiya", Nauçno-Proektnaya Dokumentatsiya, Mavzoley Okşu Ata, 2. Cilt, 8-389 numaralı dosya, s. 12. (Okşu Ata Türbesinin Bilimsel-Onarım Projesi "Kazresatvrasya Arşivi") , Almatı, 1988.

Ministerstvo Kulturi, informasii i sporta Respubliki Kazahstan, Nauçno-İssledovatel'skii i proektniy institut pamyatnikov material'noi kulturi, Nauçno- proektnaya dokumentatsiya Mavzolyeya "Asan-Ata", Albom-3, 498/04.Almatı 2004.

Önkal, H. Anadolu Selçuklu Türbeleri, 1.Baskı, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1996.

Önkal, H. Anadolu Selçuklu Türbeleri, 2.Baskı, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2015.